بەشداریکردن لە نیوان رۆشنبیری و پەروەردەکردندا

لە عەرەبییەوە: کنێر عەبدوڵڵا

یەکەم: چەمکی رۆشنبیریی سیاسی:

هەر کۆمەڵگەیەك خاوەن تایبەتمەندیی خۆیەتی کە ڕەنگدانەوەی ڕۆشنبیریی باوە لەنێو تاکەکانیدا، ئەو ڕۆشنبیرییەی کۆمەڵێك بەها، چەمكو زانیاری گەشەی پێدەدات کە لە ڕێگەی میراتی مێژوویی و شارستانی و واقعی جوگرافی و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و سروشتی سیستەمی سیاسی و ئابوورییەوە بەدەستیهێناون، ئەمە وێڕای ئەو کارتێکەرە دەرەکیانەی کە شارەزایی و ئینتمـا جیاوازەکانیان پێکهێناوە.

ڕۆشنبیریی سیاسی بەشێکە لە ڕۆشنبیریی گشتیی کۆمەڵگەو لە وولاتێکەوە بۆ یەکێکی دیکە جیاوازە، تەنانەت ئەگەر هەردوو میللەتەکەیان پێڕەویی هەمان شێوازی ژیان بکەنو سەر بە هەمان شارستانیەت بنو خاوەن بایەخدانو دەروەستییە هاوبەشەکان بن.

1- پێناسەی رۆشنبیریی سیاسی:

مەبەست لە ڕۆشنبیریی سیاسی، کۆمەڵێك زانیاری و تێڕوانین و ئاڕاستەی باوە سەبارەت بە کاروباری سیاسی وحوکمڕانی، دەوڵەت و دەسەلات، دەروەستی و ئینتما، ڕەوایەتی و بەشداریکردن. هەروەها سیستەمێکی ئەو بڕوا، سمبول و بەهایانەیە کە کۆمەڵگەیەکی دیاریکراو ڕۆڵی گونجاوی حکومەت و مەرجەکانی ئەو ڕۆڵەی پێ دەگێڕن، هەروەها بەهۆیەوە دەڕواننە پەیوەندیی گونجاوی نێوان حوکمڕان و حوکمڕانیکراو. کەواتە ڕۆشنبیریی سیاسی دەوروخولی ئەو بەها، ئاقارو بڕوا درێژخایەنانە دەدات کە تایبەتن بە دیاردە سیاسییەکان. هەر کۆمەڵگەیەك کۆمەڵێك سمبول، بەهاو نەریتی سەرەکیی خۆی دەگوێزێتەوە بۆ تاکەکانی میللەتەکەی و بەوەش تاکەکان کۆمەڵێك بڕوا سەبارەت بە ڕۆڵەکانی سیستەمی سیاسی بەگشت دامەزراوە ڕەسمی و ناڕەسمییەکانییەوە و ماف و ئەرکەکانیان بەرامبەر بەو سیستەمە سیاسییە پێکدێنن. جا

لەبەرئەوەی ڕۆشنبیریی سیاسیی کۆمەڵگە بەشێکە لە ڕۆشنبیرییە گشتییەکەی، بۆیە بۆ خۆیشی پێکدێت لە چەندین لقی ڕۆشنبیریی و ئەو لقە ڕۆشنبیرییانەش بریتین لە: ڕۆشنبیریی لاوان، دەستەبژێری حوکمڕان، کریکاران، جوتیاران و ژنان...هتد. بەوجۆرەش ڕۆشنبیریی سیاسی کۆمەڵێك ئاقار، بڕواو هەست وسۆزە کە سیستەم و مانایەك دەبەخشنە کاری سیاسی و ئەو ڕێسا جێگیرانە دەخەنەڕوو کە ڕەفتاری تاکەکان لەنێو سیستەمی سیاسیدا جڵەودەکەن. بۆیە پشتبەستوو دەبێت بەو نموونە بەرزو پێوانانەی ئەندامەکانی کۆمەڵگەی سیاسی پابەنددەبن پێوەیان و ئەو چوارچێوەیە دەستنیشان دەکات کە هەڵسوکەوتی سیاسی لە سنووریدا ئەنجامدەدرێت. واتە ڕۆشنبیریی سیاسی لە دەوری ئەو بەهاو بڕوایانە دەسوڕێتەوە کە لە کۆمەڵگەدا باڵادەستن و کاریگەریان هەیە لەسەر ئەندامەکانی، جا حوکمڕان بن یان حوکمڕانیکراو.

بەو شێوەیە دەتوانین توخمەکانی چەمکی ڕۆشنبیریی سیاسی بەم شێوەیە دیاری بکەین:

– رۆشنبیریی سیاسی کۆمەڵیك بەها ، ئاقار، ڕەفتارو زانیاریی سیاسیی تاکەکانی کۆمەڵگەیە.

– رۆشنبیریی سیاسی لقە ڕۆشنبیرییە و بەشێکە لە ڕۆشنبیریی گشتیی کۆمەڵگە کاریگەریی لەسەرکۆمەڵگە هەیە و کاریگەریی ئەویشی لەسەردەبێت، بەڵام ناتوانێت لە دەرەوەی چوارچێوەی گشتیی ڕۆشنبیریی کۆمەڵگە بێت.

– رۆشنبیریی سیاسی بەوە جیادەکرێتەوە کە لەگۆڕاندایەو جێگیربوونی ڕەها ناناسێت.

لێرەشدا قەبارە و ڕادەی گۆڕان گرێدراوی چەند هۆکارێکە، لەوانە: ڕادە و تێکڕای گۆڕان لە بونیادی ئابوری و کۆمەڵایەتی و سیاسیدا، پلەی بایەخدانی دەستەبژێری حوکمڕان بە مەسەلەی گۆڕانی ڕۆشنبیری، قەبارەی ئەو بایەخەی دەوڵەت تەرخانی دەکات بۆ هێنانە ئارای گۆڕانکاری لە ڕۆشنبیریی کۆمەڵگەداو ڕادەی چەسپینی ئەو بەهایانە لەناخی تاکەکاندا.

– رۆشنبیریی سیاسی لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ ئەوی دیکە جیاوازە، هەروەها لە تاکێکەوە بۆ یەکێکی دیکە جیاوازە، ئەو جیاوازییەش هۆکارگەلی دیاریکراو دەیسەپێنن، وەك: بنەچە، شوینی نیشتەجێبوون، پیشە، ئاستی ئابوری و باری خوێندن.

2- پێکهێنەرەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی:

دەشێت باسی کۆمەڵێك توخم یان پێکهێنەری ڕۆشنبیریی سیاسی بکەین، جا ئەوانە بن کە دەوڵەت پێڕەوەیان دەکات (رۆشنبیریی حوکمڕانەکان)، یان ڕۆشنبیریی ڕەسمی و ئەوانە بن کە لای تاکەکانی کۆمەڵگە باون (حوکمڕانیکراوەکان) کە بە ڕۆشنبیریی ناڕەسمی ناودەبرێت. لەو پێکهێنەرانەش:

أ- مەرجەعیەت:

مەبەست چوارچێوەی فیکری و فەلسەفیی کامڵ یان مەرجەعی سەرەکیی کاری سیاسییە، چونکە ئەوە مێژوو ڕاڤە دەکات و تێڕوانین و ئامانجەکان دیاریدەکات، بەهانە بۆ هەڵوێست و ڕەفتارەکان دێنێتەوە و ڕەوایەتی دەبەخشێتە سیستەمەکە. هەمیشە جێگیربوون ئەنجامی چەند شتێك دێتەدی ، لەوانە: یەکانگیربوونی ئەندامەکانی کۆمەڵگە لەسەر ڕازیبوون لە

مەرجەعیەتی دەوڵەتو بوونی بڕوا بە گرنگێتی دەوڵەتو گوزارشتکردنی لە بەهاو ئامانجەکانیان. کاتێك جیاوازیی سەبارەت بە مەرجەعیەت لەنێوان توخمەکانی سیستەمدا ڕوودەدات، دابەشبوون دێتەئاراوە و ئەو قەیرانانە دەستپێدەکەن کە هەڕەشە لە ڕەوایەتیی سیستەمو مانەوە و جێگیربوونی دەکەن. نموونەی ئەو مەرجەعیاتانە، دیموکراسی، سۆشیالیزم، سەرمایەداریو عەلمانیەت...هتد. بێگومان کاریگەرییەکی هەستپێکراو نییە بۆ جیاوازیی نێوان توخمەکانی کۆمەڵگە لە دیموکراتییە ڕۆژئاواییەکاندا، چونکە ڕێککەوتنێکی گشتی هەیە لەسەر فۆڕمە گونجاوەکانی شێوەی سیستەمی سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابوریی، بەڵام لە وڵاتە تازەپێگەیشتووەکاندا مەسەلەکانی تایبەت بە شێوەی سیستمی حوکمڕانیو سروشتی سیستەمی ئابوریو سنووری پەیوەندیی نێوان ئایینو دەوڵەت هێشتا یەکلایی نەکراوەتەوە و تا ئیستا هەڵگری ناکۆکیو ململانێن.

ب- ڕووکردنە کارکردنی گشتی:

جیاوازییەك هەیە لەنێوان مەیلی تاکخواز، کە هەوڵدەدات بۆ پایەدارکردنی پلە وپایەی تاكو زاڵکردنی بەرژەوەندیی تاکەکەسیی خۆی، لەگەڵ مەیلی گشتی یان بەکۆمەڵدا، کە مانای باوەڕبوونە بە گرنگیی کاری هەرەوەزیی هاوبەش لە هەردوو بواری کۆمەڵایەتیو سیاسیدا. ڕووکردنە کارکردنی گشتیو هەستکردن بە بەرپرسیارێتی کۆمەڵایەتی بەرامبەر بە کۆمەڵگەو مەسەلەکانی، بە گرنگترین پێکهێنەرەکانی ڕۆشنبیریی سیاسی دادەنرێت، چونکە ئەم هەستکردنە بە بەرپرسیارێتی پاڵ بە هاووڵاتیەوە دەنێت بەرەو مامەڵەکردنی ئیجابیانە لەگەڵ مەسەلەو بابەتەکاندا و لەسایەی ڕۆشنبیرییەکی هاوشێوەدا کە بریتییە لە هەستکردن بە دەروەستبوون بۆ گرووپ.

ج- ڕووکردنە سیستەمی سیاسی:

ڕووکردنە سیستەمی سیاسیو باوەڕبوون بە گرنگیی دەروەستبوون پێیەوە و هۆگربوونی، یەکێکە لە پێداویستییەکانی هەستکردن بە هاووڵاتیبوونو ئەو مافو ئەرکانەی لێی دەکەونەوە ، چونکە هەر ڕۆشنبیرییەکی سیاسی پێویستە چوارچێوەی گشتیی گونجاو بۆ کاری سیاسی دیاریبکاتو سنووری ڕەوای نێوان ژیانی گشتیو ژیانی تایبەتی دەستنیشان بکات. ئەو چوارچێوەیەش دەستنیشانی ئەو تاکانە دەکات کە ڕێگەپێدراون بەشداربن لە پرۆسەی سیاسیو پۆستەکانی دامەزراوە سیاسیەکاندا. هەروەها ڕۆشنبیریی سیاسی زانینی سنووری بەشداریکردن لەو سیستەمەدا دەسەپێنێت، وەك: تەمەن، ڕەگەز، پێگەی کۆمەڵایەتیو باری خیزانی. سەرەڕای ئەوە، هەندێك ڕۆشنبیریی سیاسی سوورن لەسەر دیاریکردنی بنەماو پۆستە سیاسیەکان لە دەوڵەتداو دەستنیشانکردنی ئەو دامودەزگایانەی دەبێت ئەو ئامانجانە بهێننەدی کە دەوڵەت دیاریان دەکات، چونکە ئەوە ڕۆشنبیریی سیاسییە کە پشتگیریی سیستەم دەکاتو چوارچێوەکانی دیاریدەکاتو ئەو زانیاریانەی پێدەبەخشێت کە لە واقعی ژینگەو تایبەتمەندییەوە بەدەستدێنو دەپیارێزنو مانەوەی مسۆگەردەکەن.

د- هەستكردن بە ناسنامە:

هەندێك پێیانوایە هەستكردن بە ئینتیما گرنگترینی بڕوا سیاسییەكانە، چونكە هەستكردنی تاكەكان بە دەروەستبوون بە سیستەمی سیاسییەوە یاریدەدەرە بۆ بەخشینی ڕەوایەتی بە سیستەم، هەروەها یاریدەدەرە بۆ مانەوەی سیستەمەكەو تێپەڕاندنی ئەو قەیران و دژوارییانەی ڕووبەڕووی دەبێتەوە. ئەمە بێجگە لەوەی هەستكردن بە دەروەستبوون و ئینتما بۆ نیشتمان یارمەتیدەرە بۆ خەملاندن و پەرەپێدانی هەستكردن بە ئەركی نیشتمانی و گرتنەئەستۆی ئەركەكان ، هەروەها یاریدەدەرە بۆ تێگەیشتن لە مافەكان و بەشداریكردنی چالاكانە لە پرۆسە سیاسیەكاندا، لە ڕێگەی هاوكاریكردنی دامودەزگا حكومیەكان و دامەزراوە سیاسیەكانەوە و قبوڵكردنی بڕیارەكانی دەسەڵاتی سیاسی و باوەڕبوون بە ڕۆڵی چالاكانەیان لە گشت بوارەكانی ژیاندا.

3- كاریگەریی ڕۆشنبیریی سیاسی لەسەر سیستەمی سیاسی:

هەر سیستەمێكی سیاسی پێویستی بە ڕۆشنبیرییەكی سیاسی هەیە و دەیپارێزێت. بۆ نموونە دەسەڵاتی سەڵتەزەلامی ڕۆشنبیرییەكی سیاسیی وەها لەگەڵیدا گونجاوە كە توخمەكانی بریتین لە ترس لە دەسەڵات، ملكەچبوون بۆ دەسەڵات، لاوازیی مەیلی بەشداریكردن، كەمبڕوایی بە شكۆمەندیی و خودێتی مرۆڤ و ڕێگەنەدان بە ڕەخساندنی دەرفەت بۆ دەركەوتنی ئۆپۆزسیۆن. كەچی دەسەڵاتی دیموكراتیانە ڕۆشنبیرییەك دەخوازێت كە باوەڕی بە مافەكانی مرۆڤ هەیەو دان بەپێویستیی پاراستنی مرۆڤ و شكۆمەندیی هەیە، لە ڕووبەڕووبوونەوەی هەر دەستدرێژییەكدا بۆ سەر ئازادییەكان، تەنانەت ئەگەر لەلایەن خودی دەسەڵاتەكەیشەوە بێت. هەروەها پێیوایە بۆ بەردەوامبوون و پاراستنی مانەوەی سیستەمەكە، پێویستە هەستی متمانەكردنی دوولایەنە و لەسایەی كەشوهەوایەكی كۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی وەهادا لەئارادابێت كە بیرۆكەی بوونی بیروڕاو ڕای ئەوی دیكە قبوڵ دەكات و ڕێگەدەدات بەبوونی جۆرێك ئۆپۆزسیۆن لە چوارچێوەی ڕێساگەل و چوارچێوەگەلی سیاسیدا كە ووردەكارانە دانراون بۆ ڕێكخستنی پەیوەندیی نێوان تاكەكانی كۆمەڵگەی سیاسی.

هەروەها ڕۆشنبیریی سیاسی باو لە كۆمەڵگەدا، تا ڕادەیەكی زۆرو لە گەلێك وڵات بەشداری دەكات لە دیاریكردنی شێوەی سیستەمی حوكمڕانیدا، بەڵكو دەشێت بەشداری بكات لە دیاریكردنی توخمەكانی سەركردایەتیی سیاسیدا. لەوانەیە سەركردایەتیی سیاسی لەلایەن خێزانێكی دیاریكراو یان گرووپێكی بچووكی خاوەن دۆخی ئایینی، مەزهەبی، ئیتنیكی یان فێركارییەوە قۆرخ كرابێت، بەوپێیەی كۆمەڵگە ڕێزی كەسانی بەتەمەن دەگرێت و نێرینەكان دەسەپێنێت بەسەر مێینەكانداو پێی باشترە سەركردایەتی بداتە نێرینە بەتەمەنەكان. لە زۆربەی سیستەمە سیاسیەكاندا توێژێكی دیاریكراو بەشیاوتر دادەنرێت بۆ جڵەوكردنی ئاستە بەرزەكانی دەسەڵات. ئەو توێژە دەشێت پیاوانی ئایینی بێت یان سەربازەكان و پارێزەران...هتد. لەم دۆخەدا وا چاوەڕوان

دەکرێت سیاسەتی گشتی بەپلەی یەکەم بەرژەوەندییەکانی ئەوان بخاتەڕوو. هەروەها ڕۆشنبیریی سیاسی کاردەکاتە سەر پەیوەندیی تاكو کاری سیاسی، چونکە هەندێك لە کۆمەڵگەکان بەوە جیادەکرێنەوە کە هەستی دەروەستیی نیشتیمانیو هاووڵاتیبوونی بەرپرسیار تیایاندا بەهێزە. لێرەدا چاوەڕوانی ئەوە دەکرێت تاك بەشداربێت لە ژیانی گشتیداو خۆبەخشانە بەشداربێت لە پەرەپێدانی کۆمەڵگەکەی خۆیدا. لە وڵاتانی دیکەدا تاکەکان خەمساردو نامۆنو هەست بە بەرپرسیارێتی ناکەن، بەرامبەر بە هەرکەسێك لە دەرەوەی سنووری خێزان. هەندێك جار هاووڵاتی پێیوایە سیستەمی سیاسی لە لەدایکبوونەوە تا مردنی نوێنەرایەتی ئەو دەکاتو کاردەکات بۆ زامنکردنی خۆشگوزەرانیی کومەڵەکە. بەرامبەر بەوەش دەشێت تاکەکان بە گومان بن لە دەسەڵاتی سیاسیو تەنها بەئامرازی بەدیهێنانی بەرژەوندیەکانی جڵەوکارانی بزانن. بۆیە دەشێت بوترێت جێگیربوونی سیاسی پشت بە ڕۆشنبیریی سیاسی دەبەستێت، چونکە تەبایی ڕۆشنبیری وکۆکبوونی ڕۆشنبیریی دەستەبژێرو جەماوەر یارمەتیدەرن بۆ جێگیری، بەڵام پارچەپارچەبوونی ڕۆشنبیریو جیاوازیی نێوان ڕۆشنبیریی دەستەبژێرو ڕۆشنبیریی جەماوەر سەرچاوەی هەڕەشەکردنە بۆ جێگیربوونی سیستەمی سیاسی.

4-کێشەی ناسنامە:

دەشێت بوترێت، ئەم قەیرانە دواشێوەی ئەو گەشەکردنانەیە کە دەوڵەتە تازەپێگەیشتووەکان پێی گەیشتوونو لە ناوەڕۆکدا مانای: سەرلێشێواویی گرووپی سیاسییە لە پێناسەکردنی خۆیو دیاریکردنی هەستی بەکۆمەڵ بەرامبەر بە ناسنامەی شارستانیانەی خۆی، لە ڕوانگەی مێژووییەوە. واتە ئایا ئێمە درێژەکراوەی ڕابردووین یان دەبێت ڕوو لەو داهاتووە بین کە خۆی لە ڕێگەیەکدا بەرجەستەدەکات خەڵکانی دیکە گرتویانەتە بەر، یاخود ئێمە تەنیا نەوەی ئێستاینو هیچی تر!! ئەو قەیرانەش بریتییە لە سەرلێشێوایی لە کاتی هەڵبژاردنی ئەو مۆدێلە شارستانیەی گرووپی سیاسی بۆ نوێکردنەوەی ڕۆشنبیریو پەرەپێدانی هەمەلایەن هەوڵی بۆ دەدات.

لە گۆرەپانەکەدا چەندین مۆدێلو بیرۆکەی دەربڕراو و ناکۆك هەن، هەر لە مۆدێلە تورکییەکەوە بیگرە کە خۆرئاوابوونی تەواوەتی هەڵبژاردوە تا دەگاتە مۆدێلی تاوانبارکردنی کۆمەڵگەی میسری بەوەی کۆمەڵگەیەکی جاهیلییەو پێویستە بەکافر بناسرێتو جێبهێڵرێتو و شێوازەکانی ژیانی ڕەتبکرێتەوە. دەشێت ئیشکالیەتی ڕەسەنایەتیو هاوچەرخیبوون بە سێ جۆر ئەڵتەرناتیڤ بخرێتەڕوو: خۆبەستنەوە بە ڕەسەنایەتیەوە، گرتنەبەری هاوچەرخیبوون یان هەوڵدان بۆ پێکەوە گونجاندنی تەوفیقیانەی هەردووکیان، بەڵام تەنیا خۆبەستنەوە بەم جۆرە دەربڕینەی شیکردنەوەی قەیرانی ناسنامەوە ئیشکالیەتگەلی تر دەوروژێنێت کە مەسەلەکە ئاڵۆزتردەکەنو گەیشتن بە ڕایەکی بڕیاردەر مەحاڵ دەکات. بۆیە بۆ زالبوون بەسەر ئەو لێکئالانەدا هەندێك بیریار شێوازێکی تریان پێشنیازکرد، ئەوەش شێوەی (پەیڕەوکردن

یان داهینان)ە. بەو مانایەی کە ئەو شێوە شارستانیەی ڕووبەڕووی دەبینەوە بریتیە لە: ئایا هەتا سەر لاسایکەرەوەی شوێنپێهەڵگر دەبین (بۆ باووباپیران یان بۆ بێگانەکان)و شوێنپێی ئەوانی دیکە هەڵدەگرین و خۆمان بە کلکێکی گەشەکردنەوە دەبەستینەوە کە خۆمان دروستمان نەکردوە، یان دەبینە داهێنەرو چارەسەرە تایبەتیەکانی خۆمان دادەهێنین و بە بیروباوەڕە داهێنەرەکانمان بەرەنگاری ئەوانی دیکە دەبینەوە. لە کاتی گەڕاندا بە دوای ڕەچەڵەکی قەیرانی ناسنامەدا، دەشێت بوترێت قەیرانی ناسنامە لە شێوەی قەیرانێکی خودخوازدا لای کوڕێکی هەرزەکار سەرهەڵدەدات.. خودیش ئەو چەمکەیە کە تاك دەربارەی خۆی پێکیدێنێت، بەو پێیەی سەرچاوەیەکە بۆ کارکردنە سەر ژینگەی دەوروبەرو کەوتنە ژێر کاریگەرییەوە. لەو تەمەنەدا لەناخی تاکدا ململانێ لەنێوان دووجۆر بەهادا ڕوودەدات: ململانێ لەنێوان پاڵنەرێکدا بۆ بەدیهێنانی وێنەیەکی خود کە لە ڕووی کۆمەڵایەتیەوە قبوڵکراوبێت و لایەنێکی خود کە چەسپاوو جێگیرە و ماناکانی کەمتەرخەمی، پەککەوتەیی، لاوازی، ناهاوتایی و شکستەخواردن لەخۆدەگرێت. بەوەش هەرزەکار دەکەوێتە ناو گێژاو، سەرلێشێواوی و شڵەژانەوە کە کۆمەڵێك هۆکار ڕۆڵیان تیایدا هەیە کە پەیوەندیان بە دیاریکردنی (خودخوازی)یەوە هەیە، واتە ئەو خەسڵەتە جیاکارانەی هەرزەکار ڕازییە بەهۆیانەوە خودی خۆی دیارییکات. لەم بارەدا قەیرانێکی خودخوازانە ڕوودەدات، کاتێك تاك ناتوانێت بەهاکان و ئامانجەکان و تواناکانی خۆی پێکەوە گرێبدات، واتە کاتێك شکست دەخوات لە دیاریکردنی "ناسنامە"کەی خۆیدا. بەهەمان شێوە دەشێت بوترێت، نەتەوە تازەپێگەیشتووەکان و دەوڵەتە دەوڵەمەندەکان پێش قۆناغی گواستنەوە یان گەشەکردن دەبنە نێچیری قەیرانێکی خۆیی لەو جۆرەوە، لەکاتێکدا کە سەرکەوتوونابن لە دیاریکردنی ناسنامەی شارستانیانەی خۆیاندا.

زانایانی دەروونناسی باس لەوە دەکەن، کاتێك تاك شکست دەخوات لە هاوسەنگی دروستکردندا لەگەڵ خودی خۆیدا، پەنادەبات بۆ شێوازێکی نەسازان کە لەنێوان دوو باردا هەڵبەز و دابەز دەکات: نامۆبوون یان توندڕەوی. هەمیشەش نامۆکان بایەخدانەکانی خۆیان ئاڕاستەی ناوەوە دەکەن، کەچی توندڕەوەکان بایەخدانەکانیان ئاڕاستەی دەرەوە دەکەن. ئەمەش هەمان ڕەوشتی سیاسیی هەندێك وڵاتە کە لەنێوان داخران بەڕووی ناوەوە (گۆشەگیری)و توندڕەویی دوژمنکارانەدا هەڵبەزودابەز دەکات. ئەمە وێڕای هەستکردن بە کەموکوڕی، لاوازی، دەستەوستان، ناهاوتایی و زیادبوونی هەستکردن بە بێمتمانەیی بە جیهانی دەوروبەر.

ڕەگ و ڕیشەی قەیرانی ناسنامە دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆکارێك، دیارترینیان دەسەڵاتی بێگانە و پاشکۆیەتی و ئەو شێواندنە ئابوری، کۆمەڵایەتی، شارستانی و دەروونیەی بەدوایدا دێن. هەروەها قوڵبوونەوەی وابەستەیی، بەمانای چڕبوونەوەی پشتبەستنی حکومەتەکان بەهێزە دەرەکیەکان بۆ بەدیهێنانی ئامانجە نیشتمانیەکان و زۆربوونی پشتبەستنی میللەتەکان بە حکومەتەکانیان بۆ بەدیهێنانی خواستە جەماوەرییەکان، ئەمە سەرەڕای

تێڕوانینی یەکلابینانە بۆ مەسەلەکان، بەمانای ئەوەی گشت شت و دیاردە و هەڵوێستەکان ئاستی مامناوەندیان نییە، بەڵکو ڕەشن یان سپی، ئەمەش ڕێژەییبوونی ڕاستی و داوەرییەکان لەدەستدەدات و هانی دەمارگیری، قبوڵ نەکردنی چارەسەری میانڕەوانە دەدات.

پوختەی قسەکە، قەیرانی خودخوازی لەوەدایە کە کێشەکە قەیرانی مەعریفە نییە، بەڵکو قەیرانی هەڵسەنگاندنە، بەشێوەیەك دەستەوسانین لەئاست هەڵسەنگاندنی پێگەمان لە نەخشەی خێزانی هاوچەرخی نێونەتەوەییداو دیاریکردنی پلەوپایەمان بەدرێژایی ڕۆژگار، کە بە سێ خاڵدا تێدەپەڕێت، لە ڕابردووەوە بۆ ئێستاو داهاتوو. لە چوارچێوەی گەڕاندا بە دوای ئەو خود یان ناسنامەی شارستانیەدا، مەیلی تێکەڵکردنی دوو هەڵوێست سەرهەڵدەدات: گەڕان بە دوای خودداو گەڕانەوە بۆ خود. مەبەست لە دووەمیان، گەڕانەوەیە بۆ ناوەوە و بەرەو ڕابردوو. بەو جۆرە لایەنگرانی ئەم مەیلە وەك نەتەوەیەکیان لێ دێت کە ئاوێنەیەکی مەزنیان بەدەستەوەیە و سەیریدەکەن بۆ ئەوەی بەهۆیەوە ڕێگە بدۆزنەوە. ئەوانە لە واقیعدا جگە لە خۆیان کەسی دیکە نابینن، بەو جۆرەش دەشێت ڕێگەی ڕاست ونکەن.

کێشەی دیاریکردنی ناسنامە لە دەستنیشانکردنی پێناسەی خوددایە، چونکە ئەو کێشەیە پێگەمان لە بەرەنگاربوونەوەی ئەوانی دیکەدا دیاریدەکات، چونکە بۆ دیاریبوونی ناسنامە پێویستە پەیوەندیی کەسەکان بە یەکەوەو ڕادەی دەروەستی و نزیکیان دەستنیشان بکرێت. لێرەدا کێشەی ناسنامە لای لاوان، وەك گرووپێکی کۆمەلایەتی جیاواز، دەردەکەوێت. چونکە لاوان گرووپێکی کۆمەلایەتیی خاوەن ڕۆشنبیرییەکی تایبەتی لاوەکین و درێژیی ماوەی خوێندن بۆتە هۆی دەستەبەربوونی کاتی زۆر بۆ لاوان، ئەمەش ئەوەی لێکەوتۆتەوە کە دەشێت ناوی بنێین هەرزەکاریی درێژپێدراو کە ناسنامەی پەرتەوازەبوو دەخاتەوە.

سەرهەڵدانی کێشەی ناسنامە لای لاوان دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆکارێك:

أ-خێرایی گۆڕان لە کۆمەڵگەدا:

باری گشتیی ژیان و خێرایی جووڵە تیایداو هەستکردنی مرۆڤ بەم ژیانە لە گۆشەنیگای تێگەیشتنەوە بۆ شوێن و کات و پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکانەوە دووچاری داچڵەکینی توند دەبێتەوە، بەڵکو خودی چەمکەکانی کۆمەڵگەو ڕۆشنبیری گۆڕانیان بەسەردا هاتووە.

ب-نوێکردنەوە:

کێشەی نوێکردنەوە لەو گۆڕانکارییە گەورە هەمەلایەنەدایە کە لە گشت شوێنێك ڕوودەدات، بەشێوەیەك کە لەم سەدەیەدا هیچ گرووپێك ناتوانێت خۆی لە گۆڕان دەربازبکات. ئەنجامی بێتوانایی لەئاست مامەڵەکردنێکی سەرکەوتوانە لەگەڵ کۆمەڵگەیەکی دینامیکیدا، زۆرێك لە گۆڕان و ئاژاوە و ناڕەزایی بەرهەمهاتوون و لەکۆتاییشدا ئەنجامی شۆکەکانی گۆڕانکاری، هەژانی ناسنامە لای گەنجان هاتۆتەئاراوە

ج- پەرتەوازەبوونی دەروونی:

ئەم پەرتەوازەبوونە لەنێوان کۆنە ڕەسەنەکان و تازە هاوردەکان، بەهای کارکردنی دەست و بەرهەمەکەی و فرمانەکەدا ڕوودەدات. ئەنجامی ئەو کێشانە، گەنجان بەهۆی ساردیی

پەیوەندییە مرۆییەکان و شێوەکانی لە هەمووشتێکدا هەست بە نامۆبوون دەکەن، ئەمەش دەبێتە هۆی دروستبوونی ململانێ لەنێوان ناسنامەی نەتەوەیی یان نیشتمانی و شارستانێتی نوێداو قبوڵکردن یان قبوڵنەکردنی ڕاستکردنەوەی شارستانیی نیشتیمانیمان لەلایەن شارستانیی رۆژئاواوە و قبوڵکردن یان قبوڵنەکردنی بەهاو سمبولەکانی و شێوازی ژیانی میللەتەکەمان. لەم چوارچێوەیەدا دەشێت جیاوازی بکەین لەنێوان چەندین ناسنامەدا، وەك: ناسنامەی نیشتمانی، عەرەبی، ئیسلامی و جیهانی.

1-ناسنامەی نیشتمانی:

بازنەی نیشتمانی بە سنووری سیاسیی دەوڵەت دیاریدەکرێت.. ئەو تەوژمەی بانگەشەی بۆ ئینتمابوون بۆ نیشتمان (میسر) و دەوڵەت دەکردو بەسەر بازنەکانی دیکەدا زاڵبوو. ئەو تەوژمە لە ماوەی خەبات لەپێناو سەربەخۆییدا بەهێزبوو، ئینجا پاش شۆڕشی ڕزگاری و دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆدا لاوازبوو، بەڵام جاریکی دیکە پاش جەنگی حوزەیرانی 1967 بەهیزبۆوە و دواتریش پاش واژۆکردنی پەیماننامەی ئاشتی لەنێوان میسرو ئیسرائیل و بایکۆتی عەرەبی میسر بەهێزتربوو.

2- ناسنامەی عەرەبی:

ناسنامەی عەرەبی جەخت لەسەر ئینتمابوون بۆ بازنەیەك دەکاتەوە کە نیشتمانی گەورەی عەرەب دەگرێتەوە– لە ئۆقیانوسەوە تا کەنداوو پەیوەندییە عەرەبیەکانی میسر دەکاتەوە کە خۆی لە زمان، ڕۆشنبیری، شارستانی و ڕەچەڵەکی سامی دووپات دەکاتەوە. هەروەها چەسپینی دەوڵەتی نیشتمانی ڕەتدەکاتەوە و تایبەتمەندیی ڕۆشنبیریی هاوبەشی ناو وولاتەکانی نیشتمانی عەرەبی فەرامۆش دەکات و سووره لەسەر هێنانەدیی یەکگرتنی عەرەبی.

3-ناسنامەی ئیسلامی:

تەوژمی ئیسلامی جەخت لەسەر ئینتمابوون بۆ بازنەی شارستانیی ئیسلامی دەکاتەوە کە عەرەب لە بنیاتنانیدا بەشداربووە. لەم تەوژمەدا ئینتمابوون بۆ بڕوا زاڵبووە بەسەر نیشتمانپەروەری و ئینتمابوون بۆ نەتەوەداو کۆششیکردوە بۆ پێکگەیشتن لەگەڵ ئەو ڕێکخراوانەی لە جیهانی ئیسلامیدا گوازرشتی لێ دەکەن. ئەو تەوژمە کاریکردوە بۆ ڕاکێشانی زۆرێك لە گەنجان، ئەوەش بەجەختکردنەوە لەسەر تێکشکانی ڕۆشنبیری و شارستانی.

4-ناسنامەی مرۆڤانەی جیهانی:

تێڕوانینی جیهانی تێڕوانینێکە بۆ توخمی مرۆیی وەك یەك خێزان کە لەسەر پەرەپێدانی بەرژەوەندییە هاوبەشەکان دەوەستێت، بە بەکارهێنانی سەرچاوەکانی سامانی سروشتی و ئاڕاستەکردنی کۆمەڵگە بەرەو خۆشگوزەرانی. گەنجان خواستی لاسایکردنەوەی ئەو شێوازانەی ڕەفتاری دوولایەنەیان هەیە کە شارستانیە جۆربەجۆرەکان لە قۆناغەکانی یەکگرتن و بەرکەوتنی ڕاستەوخۆدا بەرهەمیان دەهێنا، وەك تەعبیرکردن لە پەیوەندییە گەشەکردوەکانی نێوانیان. هەروەها ئەنجامی ئەوە ململانێ لەنێوان شارستانیەکاندا بەرهەمدێت و گەنجانی وڵاتە

تازەپێگەیشتووەکان پارچەپارچە دەکات لەنێوان بەها بەمیرات بۆماوەو خۆشویستەکان و پێداویستی و داخوازییەکانی شارستانیەتی جیهانیی پیشەسازیدا، چونکە ناکرێت خۆ لە ڕوودانی ئەو گۆڕانکارییە شارستانیە لابدرێت کە تیایدا پەیوەندییە فیکری و مادییەکان فراوانبوون، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی گەنجان ببنە نێچیری ململانێی ڕۆشنبیری و کێبڕکێی ناسنامەکان، بەتایبەتی لە بارودۆخی گۆڕان بەرەو جیهانیبونی ئابووری، پێکگەیشتن، ڕاگەیاندن و ڕۆشنبیریدا، ئەو مەسەلەیەی کاریگەرە دەرەکییەکان زاڵدەکات بەسەر بەها سیاسییەکانی گشت هاوولاتیاندا، لەپێش هەموویانەوە گەنجان. لەگەڵ ئەوەشدا دەشێت بوترێت قەیرانی ناسنامەی شارستانی و ڕۆشنبیری لای گەنجان نابێت بێزارمان بکات، چونکە لەو مەسەلەیەدا لەگەڵ زۆربەی دەوڵەتەکانی جیهاندا هاوبەشین.. بەڵام ئەوەی لێرەدا جێی دڵەڕاوکێیە مەترسیی یەکلایی نەکردنەوەیەتی و خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کە ناتوانین بگەینەوە بە شەمەندەفەری خێرای جیهانی کە پێویستە شوێنێکی گونجاوی تیادا بەدەستبێنین. چارەسەری خواستراو دەشێت ناتەقلیدی و داهێنەرانە نەبێت و دەبێت کۆششبکەین بۆ ڕاکێشانی گەنجان و تێکەڵکردنی بە مەسەلەکانی کۆمەڵگەکەی و داهێنانی شێوازو کۆششەکان بۆ پەرەپێدانی دەروەستییەکانی گەنجان بە ناسنامەی نیشتمانیانەوە، بەپشتگوێ نەخستنی تەوژمە نەتەوەیی و جیهانییەکان، هەتا بتوانین ڕووبەڕووی بەرەنگارییەکانی داهاتوو ببینەوە...

دووەم: پرۆسەی پەروەردەکردنی سیاسی:

کۆمەڵگە هاوچەرخەکان- بە پلەی جیاواز- قەیرانی کامڵ نەبوونی نەتەوەیی بەخۆوە دەبینن، چونکە ئاشکرایە زۆربەی وڵاتە تازەپێگەیشتوەکان زۆرێك لە گرووپی جیاواز لە ڕووی ئیتنیکی، زمان و ئاینەوە لەخۆدەگرن. ئەم مەسەلەیەش وایکرد پرۆسەی بنیاتنانی نەتەوە ببێتە داواکارییەکی گرنگ... زیاتر لە دەوڵەتێکی پێشکەوتوو ڕووبەڕووی هەمان کێشە بوونەتەوە، بەڵام بە ڕادەی خاوتر، چونکە چەندین کەمایەتی لەخۆدەگرن کە هێشتا لە جەستەی کۆمەڵایەتیدا قبوڵ نەکراون، بۆیە پەروەردەکردنی سیاسی، پێویستە بۆ خوڵقاندنی هەستکردنی گشتی بەهێز بەناسنامەی نەتەوەیی.

وڵاتە تازەپێگەیشتوەکان پاش بەدەستهێنانی سەربەخۆیی دەستیانکردوە بە پرۆسەی نوێکردنەوەی ئابوری، کۆمەڵایەتی و سیاسی. پەرەپێدان لە ڕەهەندە سیاسییەکەیدا گەشەکردنی دامەزراوە سیاسییەکان لەخۆدەگرێت، هەروەها بەدیهێنانی جۆرێك لە جیاکاریی پسپۆریی وەزیفی تیایدا، بەواتای دروستکردنی دامەزراوە سیاسی و دەستورییە تایبەتمەندەکانی وەك پارتەکان و پەرلەمان...هتد و دانانی کۆمەڵێك بەهای سیاسیی نوێ لەجێی سیستەمی بەها تەقلیدییەکان. لێرەشدا پەرەپێدانی پلان بۆ دانراوو بەردەوام ڕێگەیەکی گرنگە بۆ گەشەپێدانی ڕۆشنبیریی خواستراو.

چەندین پێناسە لەلایەن توێژەرانەوە پێشنیازکراوە بۆ چەمکی پەروەردەکردنی

سیاسی و تەنها پێناسەیەك نییە كە لەسەری ڕێكەوتبن، ئەوانەی ئێستا باسیاندەكەین كۆمەڵێك لەو پێناسانەیە. سەرەتا بەشێوەیەكی گشتی تاوتوێی چەمكی پەروەردەكردن دەكەین. پەروەردەكردنی سیاسی پرۆسەی كارلێككردنی كۆمەڵایەتیە كە لە ڕێگەیەوە مرۆڤ پێكدەهێنرێ و چەكداردەكرێت بە پێوەرە كۆمەڵایەتیەكان، هەتا شوێنێكی دیاریكراو لە سیستەمی ڕۆڵە كۆمەڵایەتیەكاندا وەربگرێ و كەسایەتی خۆی بەدەستبهێنێت، یان ئەو پرۆسەیەیە كە لە ڕێگەیەوە تاك لەگەڵ ژینگەی كۆمەڵایەتی خۆیدا دەگونجێت، بەشێوەیەك كە ببێتە ئەندامیكی بڕواپێكراو و یاریدەدەری ئەوانی دیكە. ئەوە چەمكێكە بەكاردێت بۆ ئاماژەكردن بۆ ئەو شێوازەی منداڵان بەهۆیەوە فێری بەهاو ئاڕاستەكانی كۆمەڵگەكەیان دەبن و فێری ئەو ڕۆڵانە دەبن كە كاتی گەورەبوون چاوەڕوان دەكرێت بیگێڕن. هەندێكی تر بەوە پێناسەی دەكەن ئەو پرۆسەیەیە كە تاك بەهۆیەوە ڕۆشنبیری و پێوەرەكانی ڕەفتاری كۆمەڵایەتی كۆمەڵگەكەی بەدەستدێنێ. ئەوەش پرۆسەیەكە لە ماوەیەكی دیاریكراودا ڕوونادات و پاشان بوەستێت، بەڵكو بەردەوامەو درێژە دەكێشێت.

كەواتە دوو ئاقاری ڕوانینە چەمكی پەروەردەكردن هەیە:

یەكەم/ وەك پرۆسەیەك سەیری پەروەردە دەكرێت كە لە ڕێگەیەوە مرۆڤ فێری كۆمەڵێك بەهاو پێوەری جێگیر دەكرێت كە لە ویژدانی كۆمەڵگەدا هەن و مانەوەو بەردەوامیی بۆ مسۆگەردەكەن.

دووەم/ وەك پرۆسەیەك سەیری پەروەردەكردن دەكرێت كە لە ڕێگەیەوە مرۆڤ وردە وردە ئەو ناسنامەی كەسایەتیەی خۆی بەدەستدێنێت كە ڕێگەی پێدەدات تەعبیر لەخۆی بكات و داواكارییەكانی بەوشێوەیە بەدەستبێنێت كە پێی باشە.

دەشێت توخمەكانی چەمكی پەروەردەكردنی سیاسی بەم شێوەیە پوختكەینەوە:

1-پەروەردەكردنی سیاسی بەسادەیی پرۆسەی فێركردنی بەهاو ئاڕاستە سیاسیەكان و بەهاو بایەخە كۆمەڵایەتیە خاوەن مانا سیاسیەكانە.

2-پەروەردەكردنی سیاسی پرۆسەیەكی بەردەوامە، بەو واتایەی كە مرۆڤ بە درێژایی ژیانی، لە منداڵیەوە تا پیربوون، ڕووبەڕووی دەبێتەوە.

3-پەروەردەكردنی سیاسی سێ ڕۆڵی سەرەكی دەگێڕێت:

-گواستنەوەی ڕۆشنبیریی سیاسی لە نەوەیەكەوە بۆ ئەوی دیكە.

-پێكهێنانی ڕۆشنبیریی سیاسی.

-گۆڕینی ڕۆشنبیریی سیاسی.

4-زۆرێك لە ڕەوتی كۆمەڵایەتی و دامەزراوەی كۆمەڵایەتی جۆربەجۆر هەن كە هەڵدەستن بە گێڕانی ڕۆڵی پەروەردەكردنی سیاسیی تاك.

5-ئەم پرۆسەیە دیاریكەری ڕەفتاری سیاسیی تاكە، جا ئەوە بە قبوڵكردن یان ڕەتكردنەوەی سیستەمی سیاسی بێت یاخود بە قبوڵكردن یان ڕەتكردنەوەی كۆمەڵگە بێت بەگشتی و دامەزراوەیەك بێت بەتایبەتی.

1-ڕەهەندەکانی پەروەردەکردنی سیاسی:

أ- پەروەردەکردن و بەشداریکردنی سیاسی:

بەشێوەیەکی ڕێژەیی بەشداریکردنی تاك لە ژیانی سیاسیدا گرێدراوی چەندایەتی و چۆنایەتی ئەو وریاکەرەوە سیاسیانەیە کە بەر مرۆڤ دەکەون، بەڵام بەرکەوتنی وریاکەرەوە سیاسیەکان بەتەنیا بەس نییە بۆ ئەوەی تاك ڕوو لە بەشداریکردنی سیاسی بکات، بەڵکو پێویستە ئەو تاکە ئاستێکی گونجاوی بایەخدانی سیاسی هەبێت، ئەوەش گرێدراوی جۆری ئەزموونەکانی سەرەتای پەروەردەکردنێتی. چونکە ئەو ئەزموون و شارەزاییانەی لە قۆناغی منداڵیدا ڕوودەدەن، ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕن لە پێکهێنانی ئاقارەکانی تاکەکان و ئاڕاستەکردنی ڕەفتاری بەکردەوەیان لەدواییداو، کاریگەریی ئەو ئەزموون و شارەزاییانەش لەسەر تاکەکان بە درێژایی ساڵەکانی هەرزەکاری و پیری بەردەوام دەبێت. جا لەبەرئەوەی پەروەردەکردن تەنیا قۆناغەکانی سەرەتای تەمەن ناگرێتەوە، بەڵکو بە درێژایی ژیانی تاك ڕوودەدات، ئەوا دەشێت بوترێت هەموو ئەو شتانەی تاك فێریان دەبێت و هەموو ئەو ئەزموون و شارەزاییانەی تاك بە درێژایی تەمەن فێریان دەبێت و پیایاندا تێدەپەڕێ، هەر لە منداڵیەوە تا پیربوون، بەڕادەیەکی زۆر کاردەکەنە سەر ڕادەی بەشداریکردنی سیاسی.

ب- پێگەیاندن و خستنەگەڕی سیاسی:

مەبەست لە خستنەگەڕی سیاسی گرتنەئەستۆی پۆستە سیاسییەکانە لەلایەن تاکەکانەوە، جا بەهاندەری تایبەتی هەوڵیان بۆ بدەن یان ئەوانەی دیکە ئاڕاستەیان بکەن. ئەوانەی پۆستە سیاسیەکان پڕدەکەنەوە سەر بە لقەڕۆشنبیریی جیاوازن، بۆیە پەروەردەکردنی سیاسیی کاریگەر دەبێتە پرۆسەیەکی زیندوو بۆ دەوڵەمەندکردنیان بە زانیاری و بەهرە سیاسییەکان. شایانی باسە، ئەو بەهاو ئاقارانەی تاك ئەنجامی تێکەڵبوون بە گرووپە سەرەتاییەکان بەدەستیاندێنێ، پاش خستنەگەڕی لە هەر پۆستێکی سیاسیدا کاریگەرییان دەمینێ.

ج- پەروەردەکردن و جێگیریی سیاسی:

جێگیربوونی ئاماژەیە بۆ توانای سیستەم بۆ خۆپاراستن بەدرێژایی ڕۆژگار، واتە لە دۆخی کامڵبووندا بمێنێتەوە. ئەمەش مەیسەرنابێت لەو کاتەدا نەبێت کە بنەما جۆربەجۆرەکانی سیستەم فرمانەکانی خۆی بەچاکی جێبەجێ نەکات، یەکێك لەو فرمانانە پەروەردەکردنی سیاسییە. پەروەردەکردنی سیاسی وەك فرمانێکی گرنگ بۆ بەردەوامیی سیستەم دوو ڕەهەندی هەیە: یەکەمیان ڕەهەندی ئاسۆیی و ناوەڕۆکەکەی ئەوەیە کە نەوەی ئێستا ڕۆشنبیرییەکەی خۆی دەگوێزێتەوە بۆ نەوەی دوای خۆی. دووەمیان ڕەهەندی ستوونیە، مانای ئەوەیە هاوسەنگییەك هەیە لەنێوان بەهاو ئاقارو ڕەفتارەکانی تاکەکانی نەوەی باودا، بەشێوەیەك بڕێك یەکگرتووی و پەیوەندی بۆ جەستەی سیاسی مسۆگەربێت.

هەندێك هێما بۆ ئەم ئەرکانەی پەروەردەکردن دەکەن:

1- فێربوونی زمان.
2- پێکهێنانی ڕەفتاری مرۆیی تاك.
3- پێکهێنانی ڕەفتاری کۆمەڵایەتی تاك.
4- بەخشینی ڕۆشنبیریی کۆمەڵگە بە تاك.

5- پاراستنی شێوازی بەها باوەکان لە کۆمەڵگەدا.

6- فێرکردنی شارەزاییەکان.

7- پێکهێنانی کەسایەتی تاك.

2- قۆناغەکانی پەروەردەکردنی سیاسی:

پرۆسەی پەروەردەکردن بە چەند قۆناغێکدا تێدەپەڕێت کە پەیوەندیان بەپێگەیشتن و گەشەکردنی تاکەوە هەیە، ئەوانەش قۆناغی منداڵی و ئینجا هەرزەکاری و لەکۆتاییدا پێگەیشتن. تاڕادەیەکی دیاریکراو ڕەفتاری سیاسیی تاك لە قۆناغی پێگەیشتندا بە شارەزایی ئەو پەروەردەکردنە دیاریدەکرێت کە لە هەردوو قۆناغی منداڵی و هەرزەکاریدا بەدەستیهێناوە. تاك لە هەریەکێك لەو قۆناغانەدا بەشێك لە پرۆسەی پەروەردەکردن بەدەستدێنێت، هەروەها لەهەر قۆناغێکدا دووچاری ئامرازێك یان زیاتری پەروەردەکردن دەبێتەوە کە یەکتری تەواودەکەن یان دەشێت ناکۆکبن بەیەکتر. مرۆڤ لە قۆناغە جیاوازەکانی ژیانیدا لەگەڵ زۆر دامەزراو ژیان دەباتەسەر، هەندێکیان سەپێنراون بەسەریدا، وەك خێزان یان قوتابخانە، هەندێکی تریان ئیرادەگەرانەیە مرۆڤ بە خواستی خۆی و بێ فشار دەچێتە ناوییەوە و لەهەریەکێك لەو دامەزراوانە ئەزموون و بەهاو ئاقارو بیروباوەڕەکان وەردەگرێت و لە یادەوەری و ویژدانیدا کۆیاندەکاتەوە، هەتا دواتر ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بەشداری بکەن لە دیاریکردنی هەڵوێست و ڕەفتارەکانیدا.

3-ئامرازەکانی پەروەردەکردنی سیاسی:

ئەو ئامرازانەی ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕن لە پرۆسەی پەروەردەکردندا زۆرو جۆربەجۆرن، چونکە لەژێر کاریگەریی خێزان و قوتابخانەو گرووپەکانی هاوڕێیان و ئامرازەکانی ڕاگەیاندندا تاك بەهاو پێوەر وئاقارەکان بەدەستدێنێت، هەندێك لەوانە کۆمەڵایەتین و ئاسەواری سیاسیان هەیە، هەندێکی دیکەشیان سیاسین. بەم شێوەیەش تاوتوێی ئەو ئامرازانە دەکەین:

أ-خێزان:

خێزان بەگرنگترین ئامرازەکانی پەروەردەکردنی سیاسی دادەنرێت و گەورەترین کاریگەریی هەیە لەسەر ژیانی تاکەکان، چونکە خێزان یەکەم گرووپە تاك تیایدا دەژی و بەهۆیەوە لە قۆناغەکانی سەرەتای ژیاندا پێداویستیە بایەلۆجی، دەروونناسی و کۆمەڵایەتیەکان تێردەکات، هەروەها ئەوە خێزانە گشت ئەو زانیاری و شارەزایی و ئاقارو بەهایانەیان بۆ دەگوێزێتەوە کە یارمەتیان دەدات ژیانێکی کۆمەڵایەتی سەرکەوتوو لە کۆمەڵگەدا بەسەربەرن. زۆربەی ئەو نووسینانەی تاوتوێی پەروەردەکردنیان کردوە، جەختیان لەسەر ئەوە کردۆتەوە کە خێزان گرنگترین ئامرازەکانی پەروەردەکردنە، ئەوەش لەبەر ئەو کاریگەرییە هەیەتی و درێژدەبێتەوە بۆ ئەوەی گشت ئامرازەکانی دیکە بگرێتەوە، وەك گرووپی هاوڕێیان، قوتابخانە، دەسەڵات، ئامرازەکانی ڕاگەیاندن و ئەوانی. خێزان بە قوتابخانەیەکی سەرەکی هەر منداڵێك دادەنرێت، چونکە ئەوەی تیایدا فێردەبێت بەدرێژایی ژیانی لەگەڵیدا دەمێنێتەوە،

بەوپێیـــــەی لەڕێگـــــەی خێزانــــــەوە بـــــەها کۆمەڵایەتیـــــەکان و پێوەرەکـــــانی ڕەفتـــارکردن بەدەســـتدێنێت و ئـــەو ویژدانـــە فرمانکـــەرو یاســـاخکەرە وەردەگرێـــت کـــە بەهۆیـــەوە بـــۆ چـــاکە پاداشـــت دەکرێـــت و بـــۆ خراپەکاری سزای دەدات. هەروەها لە ڕێگەیەوە منداڵ ئەو پێوەرە گشتیانە بەدەستدێنێت کە شـێوازەکانی ڕۆشـنبیریی بـاو لـە کۆمەڵگـەدا دەیسەپێنن.

ب- قوتابخانە:

قوتابخانــە بــە دوو ڕێگــە پــەروەردەکردنی سیاسی ئەنجامدەدات:

1-ڕۆشنبیرکردنی سیاسی:

ئـــــەو ڕۆشــــــنبیرکردنە لـــــە ڕێـــــی بابــــەتی دیــــاریکراوەوە دەبێـــــت، وەك پـــەروەردەی نیـــشتمانی و مێـــژوو. ئامـــانجی پـــەروەردەی نیـــشتمانی ئەوەیـــە خوێنـــدکار ئاشـــنابکات بـــە حکومـــەتی وڵاتەکـــەی و دیاریکردنی ئەو ڕەفتارەی چاوەڕوانکراوە لێی. هـــەروەها چـــاندنی هەســـتی خۆشەویـــستی و دەروەســـتیی نەتـــەوەیی لەناخیـــدا. خوێنـــدنی میـــژوویش، بـــەو ســـەرکەوتن و شکـــستانەی لـــەخۆیان دەگرێـــت، مەبەســـتی قوڵکردنـــەوەی هەســـتکردنی خوێنـــدکارە بـــە شـــانازی و دەروەستیی نەتەوەیی.

2-سروشتی سیستەمی خوێندن:

قوتابخانـــە یەکەیـــەکی کۆمەڵایەتیـــە کـــە سروشـتێکی تایبـەتی هەیـەو تـا ڕادەیـەکی زۆر یارمەتیـــدەرە بـــۆ پێکهێنـــانی هەســـتکردنی خوێنـدکار بـە چـالاکبوونی کەسـایەتی و بـۆ دیاریکردنی تێڕوانینی خوێندکار بەرامبەر بە بینای کۆمەڵایەتیی سەقامگیر.

3-گرووپی هاوڕێیان:

گرووپی هاوڕێیان گرووپێکە پیکهاتووە لە هاوڕێکـانی منداڵەکـە کـە لـە ڕووی تەمـەن و مـەیل و ئارەزووەکانـەوە لێـك نـزیکن. هـەروەها ئـەو گرووپەیـە کـە تـاك ڕەفتـاری کۆمەڵایـەتی خۆی بۆ دەگێڕێتەوەو لە چوارچێوەی پێوەرو بەهاو ئاقارو شێوازە جۆربەجۆرەکانی ڕەفتاری ئـــــەودا ڕەفتـــــاری کۆمەڵایـــــەتی خـــــۆی هەڵدەسەنگێنێ. گرووپـەکانی هاوڕێیـان ڕۆڵیـان هەیـە لـە پـەروەردەکردنی سیاسـیدا، ئـەوەش لـەڕێی هانـدانی ئەندامـەکان یـان فشارخـستنە سـەریانەوە بـۆ ئـەوەی بـەپێی ئـەو ئاراسـتەو شـێوازانەی ڕەفتـار سیاسـی کاربکـەن کـە گرووپەکە قبوڵی دەکات، چونکە دەشێت تاك بایـەخ بـە سیاسـەت بـدات یـان بەدواداچـونی هـەبێت بـۆ ڕووداوە سیاسـیەکان، لەبەرئـەوەی یەکێك یـان چـەند هاوڕێیـەکی نزیـك ئـەو کـارە دەکەن.

4-ڕۆڵی دامەزراوە ئایینیەکان:

دامـــەزراوە ئایینیـــەکان ڕۆڵێکـــی گـــەورە دەگێڕن لە پرۆسەی پەروەردەکردندا، ئەوەش لەبـەر ئـەو خەسـڵەتە دەگمەنانـەی هەیـەتی، گرنگترینیـان: تـەنراویی بـە خەرمانەیـەك لـە پـیرۆزی، جـێگیری و باشـیی ئـەو پێـوەرە ڕەفتاریانەی فێری تاکەکانی دەکات و کۆدەنگی لەسـەر پـشتیوانیکردنی. ئـایین دامەزراوگـەلی خۆی هەیە کە کاردەکەن بۆ بەدیهێنانی ئامانج ومەبەستگەلی پایەبڵند و ئایین تەنها لە سنوری پەرستکارییەکان و سروتە ئاینیەکاندا قەتیس نابێـت، بـەڵکو ئـەو ڕۆڵـەی لـە پـەروەردەکردنی تاکەکانـدا دەیبینـێ کاریگـەریی لەسـەر ئـەو دامەزراوانـەی دیکـەش هەیـە کـە کـار لـە بـواری جڵەوکردنی کۆمەڵایەتیدا دەکەن. بۆیە ئایین و

ئەو دامەزراوەی کار بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی دەکات بە توخمێکی بنچینەیی پەروەردەکردن دادەنرێت.

دامەزراوە ئایینیەکان لەرێگەی ئەمانەی خوارەوە ڕۆڵی خۆی دەبینێ لە پرۆسەی پەروەردەکردندا:

–ئاشناکردنی تاك‌و کۆمەڵ بە فێرکارییە ئایینیەکان‌و پێوەرە ئاسمانیەکان کە ڕەفتاری تاك جڵەودەکەن‌و بەختەوەریی تاك‌و کۆمەڵگە مسۆگەردەکەن.

–چەکدارکردنی تاك بە ڕەفتارە ئەخلاقییەکان.

–پەرەپێدانی ویژدان لای تاك‌و کۆمەڵ.

–بانگەشەکردن بۆ ئەوەی فێرکارییە ئاسمانییە پایەبەرزەکان بکرێنە ڕەفتاری بەکردەوە.

–یەکخستنی ڕەفتاری کۆمەڵایەتی‌و لێك نزیککردنەوەی چینە کۆمەڵایەتیە جۆربەجۆرەکان.

5-رۆڵی دامەزراوەکانی کارکردن:

دامەزراوەکانی کارکردن کاردەکەنە سەر پەروەردەکردن، ئەوەش لەڕێگەی ئەوەی لەناویاندا ڕوودەدات، واتە پەیوەندی‌و پێکگەیشتن‌و مامەڵەکردنی نێوان بەرپرس‌و کارمەندان‌و نێوان کارمەندانی ئەو دامەزراوانەدا، بەجۆرێك هەتا ئەو پەیوەندییە لە بەڕێوەبردنی کارەکانی دامەزراوەکەدا خاوەن خەسڵەتی دۆستایەتی‌و هاریکاریکردن‌و بەشداریکردن لە بڕیارسازیدا بێت، ئەوا تاك مەیلی زیاتری دەبێت بۆ کارکردن لە دەرەوەی سنووری کارکردن. هەتا ئەو پەیوەندییەش خاوەن خەسڵەتی ڕقلێبوونەوە و خراپەکاری‌و دەسەڵاتخوازی بێت، ئەوا تاك زیاتر مەیلی خراپەکاری‌و خەمساردی دەبێت لەناوەوە و دەرەوەی ژینگەی کارکردن.

6-رۆڵی پارتە سیاسییەکان:

پارتە سیاسییەکان ڕۆڵی گەورە دەگێڕن لە پرۆسەی پەروەردەکردندا، ئەوەش لە ڕێگەی چەسپاندنی بەهاو چەمك‌و بڕواگەلی سیاسیی دیاریکراوەوە لەناو تاکدا، بەمەبەستی ئاڕاستەکردنی تاکەکان ڕوەو سیاسەتێکی دیاریکراو کە تەبایە لەگەڵ ئاڕاستەکانی ئەو پارتانەدا. پارتەکان ئەو ڕۆڵە دەگێڕێت لەڕێی پێشکەشکردنی زانیارییەکان‌و ئەو کاریگەریانەی دەیانبێت لەسەر تێڕوانین‌و بەهاو ئاقارە ڕەفتارییە سیاسیەکانی جەماوەر. بۆ ئەوەش گشت ئامڕازەکانی پەیوەندیکردن بەجەماوەرەوە بەکاردەهێنرێت، جا ئەوانە ئامڕازە جەماوەرییەکان بێت، وەك ڕادیو، تەلەفزیون، رۆژنامە، گۆڤار، کتێب‌و بڵاوکراوەکان و ئەوانی تر، یان ئامڕازەکانی پێکگەیشتنی ڕاستەوخۆ بێت، وەك کۆڕ، کۆنگرە، موحازەرات، کۆبونەوە، گفتوگۆو ئەو چاوپێکەوتنانەی پارتەکان ڕێکیان دەخەن بۆ گەیشتنە گەورەترین بەشی شیاوی جەماوەر. پارتە سیاسییەکان ڕۆڵێکی دووجەمسەری لە پرۆسەی پەروەردەکردنی سیاسیدا دەگێڕێت، ئەویش خۆی لە پشتگیریکردنی ڕۆشنبیریی سیاسی باوو خوڵقاندنی ڕۆشنبیرییەکی سیاسیی نوێدا دەبینێتەوە.

7-رۆڵی ئامڕازەکانی پێکگەیشتن:

ئەم ئامڕازانە، وەك ڕۆژنامە، گۆڤار، ئێزگەو تەلەفزیۆن، ڕۆڵێکی گرنگ لە پرۆسەی

پـەروەردەكردنی سیاسـیدا دەگێـڕن، بەوپێیـەی تـاك چـەكداردەكات بـە زانیارییـە سیاسـیەكان‌و بەشـداریدەكەن لـە پێكهێنـان‌و سـەقامگیربوونی بـــەها سیاســـیەكانی. لـــە كۆمەڵگـــە پێـــشكەوتوەكاندا، ئامرازەكـــانی ڕاگەیانـــدن لەســـەر ئاســـتیكی فـــراوان تەشـــەنەدەكەن‌و هەڵدەســـتن بەگواســـتنەوەی زانیاریيـــەكان دەربـارەی بڕیـارو سیاسـەتەكانی دەسـتەبژێری حـــوكمڕان بـــۆ جـــەماوەرو گواســـتنەوەی زانیارییـەكان لەسـەر داخـوازی‌و كاردانـەوەی جـەماوەر بـۆ دەسـتەبژێر. ئـەو دەرپـەڕینـە بەردەوامـەی زانیارییـەكان لـە سـەرەوە بـۆ خـوارەوەو بەپێـچەوانەوە جـەخت لەسـەر بـەها ڕۆشنبیرییە سیاسییە باوەكان دەكاتەوە.

ســـەركردایەتیە سیاســـیەكانی وڵاتـــە تازەپێگەیشتوەكان هەوڵدەدەن بۆ گەشەپێدانی ئامرازەكانی پێكگەیشتی جەماوەری، بۆ ئەوەی بەشـــداربێت لـــە پێكهێنـــانی ڕۆشـــنبیرییەكی سیاسیی نوێدا، بەڵام كۆمـەڵێك هۆكـار هـەن كـە ڕێگـرن لەبـەردەم ئەوپـەڕی سـوودوەرگرتن لـەو ئامرازانـــە، وەك نەخوێنـــدەواری، خراپبـــوونی ئاسـتی بـژێوی، هـەژاری، نەخۆشـی، غیـابی تـــەزووی كارەبـــاو گۆشـــەگیریی لادێكـــان. بـــۆ باشـــكردنی ســـوودوەرگرتن لـــە ئـــامرازە جەماوەرييـــەكان، بـــوونی جۆرێـــك لـــە هاریكاریكردن‌و هاوكاریكردن لـەو كۆششانەی دامەزراوەكانی تر دەیكەن، پێویستە.

سەرچاوە:

السياسة موسوعة الشباب- موقع "مركز الدراسات السياسية و الاستراتيجية".